niku i darovao iz zahvalnosti Dubrovniku otoke Daksu, Koločep, Sv. Andriju, Lopud, Rudu, Šipan, Jakljan i druge otočiće; kraljica Margarita umrla je sveto u Dubrovniku i pokopana je na groblju uz crkvu sv. Stjepana.

Mnoge ove pojedinosti dosada nisu bile prikazane u našoj historiografiji. Kraljica je Margarita bez sumnje prva od poznatih hrvatskih kraljica.

Mjeseca listopada g. 1927. pronađen je u iskopinama u crkvi sv. Stjepana i onaj grob, u koji su god. 1590. prenesene kosti hrvatske kraljice Margarite.

Deset je gotovo vjekova počivala u Dubrovniku hrvatska kraljica Margarita, pa je došlo vrijeme, da joj se oda dostojno poštovanje, koje će nas sjećati moći i veličine starodrevne naše hrvatske države.[8])

BIJELA I CRVENA HRVATSKA

Od sedmoga vijeka prostirala se Hrvatska od rijeke Raše u Istri do Bojane uz Jadransko more, i zvala se od Raše do Neretve Bijela Hrvatska, a od Neretve do Bojane (možda i do Drača) Crvena Hrvatska.

Crvena Hrvatska je obuhvatala uglavnom današnje kotare: Stolac, Ljubinje, Nevesinje, Gacko, Bileće, Trebinje, dubrovačku okolicu sa Pelješcom i Mljetom, Boku kotorsku i Bar, te okolice Cetinja, Virpazara, Crnojević-Rijeke, Podgorice i Nikšića.

Planine Maglić, Dormitor, Vojnik i Kom, kao i rijeke Piva i Tara, te okolica Gusinja i Kolašina nijesu spadale u bivšu Crvenu Hrvatsku.

[8]) Stjepan Miletić, hrvatski dramatičar, napisao je prikaz: »Pribina«, hrvatski kraljevi, dio II., gdje prikazuje kako je hrvatski kralj Stjepan Miroslav sa ženom bio u Dubrovniku, kako ga je ban Pribina ubio i kako se kraljica vratila poslije toga u Dubrovnik. »Vijenac« god. 1903.

God. 925. obraćaju se hrvatski kralj Tomislav, knez zahumski Mihajlo Višević, splitski nadbiskup, biskup zadarski, »biskup hrvatski« Grgur Ninski s ostalim biskupima papi Ivanu X. s molbom, da se uredi crkveno pitanje u hrvatskoj državi.

Papa je tada poslao svoje delegate na crkveni sabor u Split i po njima je poslao dva pisma:[9]) jedno splitskom nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima, a drugo upravljeno ovim osobama: kralju Tomislavu, knezu Mihajlu Viševiću i svim županima, svećenicima i cijelom narodu, koji boravi u »slovinskoj« (t. j. hrvatskoj) zemlji i u Dalmaciji (t. j. u Kotoru, Dubrovniku, Splitu, Trogiru, Zadru, i na otocima Rabu, Krku i Osoru). U pismu, upravljenom na kralja Tomislava, kneza Viševića, njihove svećenike i na sav narod, veli papa, da su oni (»Sloveni«, t. j. Hrvati), pravi sinovi rimske crkve, još u apostolskim vremenima primali hranu »s mlijekom vjere«.

Zašto se papa u tom drugom pismu nije obratio na susjedne vladare: na suvremenoga srpskog kneza Zahariju, ili na bugarskog cara Simeona? Lako se domišljamo: zato, što su to bili vladari drugih država, a ne Hrvatske, a papa je imao da riješi pitanje nadbiskupske vlasti i crkvenog jezika samo u Hrvatskoj. Stoga se i obraća on na poglavice u hrvatskoj državi, naime na kralja Tomislava i zahumskog kneza Mihajla Viševića. Otuda treba zaključiti i to, da je knez Višević, koji je bio nazočan hrvatskom crkvenom saboru u Splitu, sa svojim oblastima Zahumljem, Travunjom i Dukljom, dakle područjem od Neretve do Bojane, bio u hrvatskoj državi. Njegovoj oblasti, zvanoj Zahumlje, pripadala je i stonska biskupija u gradu Stonu na poluotoku Pelješcu. I taj je naime poluotok sve do god. 1333. bio dio Zahumlja.

Kako bi mogao taj Višević, knez zahumski, da se miješa u poslove hrvatske države, u poslove crkvenog jezika

[9]) Šišić, nav. dj., str. 417—18.

i ostalih crkvenih pitanja u hrvatskoj državi, kad ne bi pripadao toj državi? Što je došao na sinod u Split? Zašto mu papa Ivan X. piše baš u isti mah kad i kralju Tomislavu, pa još k tome u istom pismu, gdje njega naziva »knezom«, a Tomislava »kraljem«?

Jasno je dakle, da je Višević bio član i jamačno najugledniji velikaš hrvatske države. Bio je knez zahumski, koji je imao nasljednu kneževinu od Neretve do Bojane, koja se sastojala od manjih oblasti: Zahumlja, Travunje i Duklje.

To je svakako znamenit diplomatski dokaz, utvrđen pismom pape Ivana X., koji svjedoči, da se suverena vlast hrvatskoga kralja i hrvatska država protezala od Raše do Bojane, ako ne prije, a ono barem od god. 925., t. j. od vremena kralja Tomislava. A to ćemo zaključiti također i iz čina hrvatskog kralja Stjepana Miroslava, kada on dariva svojom suverenskom vlašću Dubrovniku zemlje od Župe do Dubrovnika iz oblasti Travunje, i od Dubrovnika do Orašca iz oblasti Zahumlja.

Na splitskom crkvenom saboru g. 925. raspravljalo se o prilikama svih biskupija u Hrvatskoj i Dalmaciji, pa i o biskupiji dubrovačkoj i kotorskoj, jer su Dubrovnik i Kotor bili dijelovi tadašnje Dalmacije, a Dalmacija je bila, kako znamo, u vlasti hrvatskog kralja Tomislava.

Riječi XII. kanona, prihvaćenoga na splitskom crkvenom saboru, glase: »Ako bi kralj Hrvata i hrvatski velikaši (rex et proceres Chroatorum) poželjeli, da sve dijeceze (biskupije) u granicama naše splitske metropolije (dakle i stonsku, dubrovačku, te kotorsku biskupiju) stave pod vlast svog biskupa ninskoga, onda ne će naši biskupi (latinaši) ni krstiti ni svećenike posvećivati u čitavoj njihovoj zemlji«.[10])

[10]) Šišić, nav. dj., str. 420.

To svakako znači, da su biskupije stonska, koja je bila u Zahumlju, dubrovačka i kotorska, koje su zalazile i u Travunju, bile u okviru hrvatske države, jer su po papinim riječima hrvatski kralj i hrvatski velikaši mogli da odlučuju o ovim biskupijama splitske metropolije. I to je diplomatski dokaz o prostiranju hrvatske države po oblastima Viševićevim: Zahumlju, Travunji i Duklji, i o vlasti hrvatskog kralja nad Kotorom i Dubrovnikom. Na oba sinoda u Splitu, g. 925. i 928., raspravljalo se o biskupijama stonskoj, dubrovačkoj i kotorskoj upravo tako, kao i o zadarskoj, rapskoj, krčkoj, osorskoj, duvanjskoj i sisačkoj.

Pismo pape Leona VI. iz g. 929., koje se odnosi na drugi splitski crkveni sabor, na onome mjestu, gdje govori o biskupima u hrvatskoj državi (zadarskom, ninskom i t. d.), veli i ovo: Opominjemo biskupe osorskoga, rapskog i dubrovačkoga, da zadrže svoje biskupije i t. d.[11]) I po tome se vidi, da su te biskupije bile na hrvatskom državnom teritoriju.

Kad je Simeon Veliki, bugarski car, god. 926. namjeravao udariti na Bizant, Bizantinci zaključiše savez s Hrvatima, t. j. s kraljem Tomislavom i knezom Viševićem, da zajedno udare na Bugarsku. Hrvati g. 926. razbiju nemilice bugarsku vojsku u istočnoj Hrvatskoj. Tu su se dakle borili Hrvati iz Bijele Hrvatske i Viševićeve Crvene Hrvatske.

Treba istaći još i ovo:

Kralj Tomislav dobio je ravno iz Bizanta vlast nad tadašnjom Dalmacijom, t. j. nad dalmatinskim tematom, a to su bili gradovi na moru, u koje su se potegli Romani za seobe naroda, dakle Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar i otoci Rab, Krk i Osor (Lošinj i Cres).[12]) Znamo, da je samo tolika bila tadašnja Dalmacija, i da je pripadala prvom hrvatskom kralju Mihovilu Tomislavu. Njegova se suve-

[11]) Šišić, nav. dj., str. 427.

[12]) Šišić, nav. dj. str. 440.

rena vlast protegla prema tome na kvarnerske otoke i spomenute dalmatinske gradove. Ostali gradovi u današnjoj Dalmaciji, kao Nin, Biograd, Šibenik, Knin, Imotski, Omiš, Makarska i svi ostali otoci, bili su u Hrvatskoj, t. j. izvan dalmatinskog temata.

Kralj Tomislav g. 925., kralj Stjepan Miroslav g. 948., pa i Stjepan Držislav g. 988. spominju se kao kraljevi Hrvatske i Dalmacije, ali to su još onda bila dva rastavljena dijela iste države, koji su se združili u jednu cjelinu istom za vladanja kralja Petra Krešimira IV.

Biskupije stonska, dubrovačka i kotorska i god. 925. i g. 928., kako se vidi iz spisa Tome Arhiđakona, bile su pod splitskim nadbiskupom, dakle u okviru Hrvatske i Dalmacije, jer biskupi ne mogu biti sufragani nadbiskupa, koji je u tuđoj državi. Tako mi nalazimo još i god. 1060. za vladanja hrvatskog kralja Petra Krešimira na splitskom crkvenom saboru i dubrovačkog biskupa, budući da je bio zavisan od splitskog nadbiskupa.[13])

God. 1081., u doba hrvatskog kralja Zvonimira, bore se kod Krfa Hrvati, a s njima i Dubrovčani, na strani vojvode Roberta Guiskarda protiv Bizanta i protiv Mletaka.[14]) Da je po sreći više izvora, još bi se bolje utvrdio odnos između posljednjih hrvatskih kraljeva i zemalja bivše Crvene Hrvatske, ali i ovo je dovoljno, što do danas imamo.

I arhiđakon Toma piše, da Zahumlje pripada hrvatskom kraljevstvu; a opet Ivan Mlečanin kaže, da Višević vlada hrvatskom zemljom. Tako govori i Edrisij, da je Dubrovnik najjužniji grad Hrvatske. Različiti grčki pisci nalaze u Duklji i Boki Kotorskoj hrvatsku vlast.

Ovo su sve dokazi iz diplomatskih vrela za X. i XI. stoljeće i oni nam jasno i očigledno dokazuju, da se vlast hrvatske države najkasnije od 925. g. pa dalje protezala

[13]) Šišić, nav. dj., str. 504.

[14]) Šišić, nav. dj., str. 581.

od rijeke Raše u Istri na jug do rijeke Bojane. Tako je bilo sve do potkraj X. stoljeća, t. j. do god. 990. Poslije se područje hrvatske države skratilo od Raše do Neretve. Da li je ono i poslije X. stoljeća još kadgod zalazilo tako daleko, ne zna se zasada više, ali znamo pouzdano, da su Dubrovčani u XI. vijeku ratovali zajedno s hrvatskim kraljem Zvonimirom protiv Mletaka i Bizanta.

Kako su knezovi Viševići vladali u Zahumlju, Travunji i Duklji, tako je i Neretvanska krajina imala svoje stare hrvatske knezove Kačiće,[15]) od kojih su potekli i kralj Slavac i posljednji hrvatski kralj Petar, koji je g. 1097. pao u Petrovoj Gori (Gvozdu). Ova moćna kneževska porodica davala je hrvatskoj državi admirale i vodila je često pomorske bojeve na svoju ruku, t. j. ne pitajući za to hrvatskog kralja.

Ti nasljedni neretvanski knezovi Kačići ulazili su na svoju ruku i u gusarske pothvate, osobito protiv Mlečića, ali to oni dakako nisu činili kao vladari kakve naročite države, jer se atributi neretvanske oblasti kao države nigdje ne ističu. Ta je oblast bila samo dio hrvatske države sve od dolaska Hrvata, pa bi sad otpala, a sad bi se opet pridružila Hrvatskoj, ali se nije nikad ispoljila kao posebna država. Za Tomislava bila je neretvanska oblast bez sumnje dio hrvatske kraljevine. Otpala je malo poslije Tomislavove smrti za borbe između Stjepana Miroslava i brata mu Mihajla Krešimira, i baš je tada Porfirogenet pisao, da se granice hrvatske države onaj čas protežu na jug do Cetine. Nije dakako time rečeno, da su te granice bile i prije ili da su ostale takve i poslije toga događaja, jer je kralj Mihajlo Krešimir, kako znamo, odmah opet obnovio snagu hrvatske države. Neretvanci izričito priznaju nad sobom vlast na pr. kraljeva hrvatskih Slavca i Svetoslava (god.

[15]) Knezovi Kačići su se razdijelili kasnije u više grana, u Kačiće Miošiće, Kačiće Andrijaševiće, Kačiće Dimitre i t. d.

997.—1000.), pa i posljednjega kralja Petra, o čem imamo i diplomatskih dokaza.[16]) Od god. 1000. pa dalje vazda je Neretvanska Krajina bila u hrvatskoj državi.

Kao što zahumski knez Mihajlo I. Višević tako i njegov sin Mihajlo II. Višević i nasljednici mu priznavahu vrhovnu vlast hrvatskih kraljeva sve do potkraj X. stoljeća.

Stoga je i mogao hrvatski kralj Stjepan Miroslav s kraljicom Margaritom darovati oko sredine X. v. gradu Dubrovniku svojom suverenskom vlašću zemlju od Župe do Orašca, koja je pripadala oblasti Travunji i Zahumlju u Crvenoj Hrvatskoj. Nesamo to, nego je on poslao tom prilikom, dok je boravio u Dubrovniku, u Župu i Konavle u travunjskoj oblasti veliki dio svoje vojničke pratnje i konja. Da nije bio gospodar Travunje, kojoj su pripadali Konavle i Župa, ne bi mogao tamo, u stranu državu, slati svoju pratnju, vojnike i konje.

Pod sam konac X. v., za vladanja hrvatskog kralja Stjepana Držislava oko g. 990., prestaje suverenska vlast hrvatskih kraljeva nad najjužnijim zemljama do Bojane, ali je i dalje od Neretve do Bojane živio hrvatski narod, koji se do danas očuvao najviše uz obalu sve do uvale Valdenuza, Baru na istok, dokle seže Mrkojevića pleme, i do albanskog sela Salča, blizu Ulcinja.

Potkraj X. v., oko g. 990., proglasi se u Skadru Ivan Vladimir dukljanskim vladarem i protegne svoju vlast preko Travunje i Zahumlja do Neretve. Tako on otrgne Crvenu Hrvatsku od Bijele Hrvatske.

Hrvatska je država odsele sezala samo od Raše do Neretve. Ali su ipak ostali tamo hrvatski prasjedioci, osobito uz obalu od Neretve do Bojane. Nesamo to, nego se tu sačuvalo sve do kraja XII. vijeka i ime »Crvene Hrvatske«,

[16]) Šišić, nav. dj., str. 538—555. i 591—623.

a ime hrvatsko od Neretve do Bojane nalaze različiti strani pisci i u potonje doba.

God. 996. osvoji bugarski car Samuel istom osnovanu dukljansku državu sve do Neretve.

Crijević (Cerva),[17]) dubrovački historiograf, u rukopisu u Franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku piše: Dioclea m e t r o p o l i s C r o a t i a e R u b e a e, tempore Samuelis Bulgarorum imperatore... (Duklja bijaše metropolija Crvene Hrvatske u vrijeme Samuela, cara bugarskoga).

Bugari su vladali Crvenom Hrvatskom (dukljanskom državom) samo 22 godine (996—1018.). Tada je Zahumlju bio na čelu knez Ljudevit.

Bizantinski car Vasilije II. Bugarobijac preote Bugarima Crvenu Hrvatsku, t. j. dukljansku državu do Neretve, kojom Bizantinci vladahu oko 17 godina (od 1018.—1035).

Godine 1035. proglasi se u Skadru dukljanskim knezom Stjepan Vojislav. On oslobodi Duklju[18]) od Bizantinaca. Naslijedi ga sin mu Mihajlo, koji kasnije proširi svoju vlast sve do Neretve. Za vladanja kneza Mihajla hrvatski kralj Petar Krešimir IV. Veliki (1058.—1074.) raširi hrvatsku državu na istok preko Bosne do rijeke Drine[19]) i preko Neretve na zapadni dio Zahumlja. To je tada prvi put, da hrvatsko kraljevstvo prelazi opet rijeku Neretvu, otkako je potkraj X. stoljeća Hrvatska izgubila to područje. Za kralja Petra Krešimira IV. dubrovački biskup bio je sufragan splitskoga nadbiskupa. Poslije Mihajla, kome je papa Grgur VII. dao naslov »kralja«, u Duklji (Zeti) vladao je kralj Bodin (1081.—1100.), koji je bez uspjeha navaljivao na Dubrovnik držeći ga podsjednutoga dulje vre-

[17]) Cerva, Metropolis ragusina. Sv. I.

[18]) Zemlja od Kotora do Skadra, katkada i do Drača, zvala se Duklja (poslije Zeta); od Kotora do Rijeke dubrovačke bijaše Travunja, a od Rijeke dubrovačke do Neretve bilo je Zahumlje.

[19]) Šišić, nav. dj., str. 530.

mena. Uto nastadoše u Duklji dinastičke borbe. Duklja propade za slabog i posljednjeg kralja Radoslava II. oko god. 1168. Tada baš potkraj XII. stoljeća, ljetopisac pop Dukljanin[20]) zove tu zemlju još uvijek »Crvenom Hrvatskom«. To se ime upravo počelo gubiti, kada propade Duklja.

Godine 1168. osvoji čitavo dukljansko kraljevstvo i proširi granice svoje države do rijeke Neretve veliki župan Stevan Nemanja, utemeljitelj srpske dinastije Nemanjića, i priključi to područje tadašnjoj raškoj državi (Srbiji). U Zahumlju, i to sa sjedištem u gradu Stonu, imenova on svoga brata Miroslava knezom.

Godine 1198. preote opet raškoj državi hrvatski herceg Andrija iz Arpadove dinastije Zahumlje bez Stona[21]) te ga držaše sve do god. 1210. Tako se opet Zahumlje održa pod hrvatskom vlašću nekih 12 godina. Andrija se potpisivao: »herceg hrvatski i knez zahumski«.

Godine 1237. od raške države odvoji Zahumlje hrvatski herceg Koloman, Andrijin sin, poslije borbe sa zahumskim knezom Toljenom, čuvenim bogumilom. Zahumlje osta opet pod hrvatskom vlašću tri godine (do god. 1240.).

Godine 1254. hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. osvoji Bosnu i Zahumlje. Knez zahumski Radoslav priznade se kletvenikom kralja Bele. God. 1304. moćni hrvatski ban Pavao Bribirski iz plemena Šubića osvoji Bosnu i Zahumlje. Još i njegov sin Mladen vlada tim zemljama, jer se potpisuje sve do god. 1318.: Banus totius Bosnae, comes et dominus totius terrae Hlm, Ban čitave Bosne, knez i gospodar čitave zemlje humske. Tako ponovo, peti put, dođe za nekih 14 godina Zahumlje pod hrvatsku vlast. U to doba kneževao je u Zahumlju u banovo ime knez Nikola.

[20]) Ljetopis popa Dukljanina. Dr. Šišić, Kralj. srp. akad. Beograd 1928.

[21]) Vj. Klaić, Povijest Bosne.

God. 1325. preote bosanski ban Stjepan Kotromanić Zahumlje srpskom kralju Stjepanu Urošu III. Dečanskom, ocu Stjepana Dušana Silnoga. Tako je vlast srpskih kraljeva Nemanjića sezala do Neretve od 1168.—1325. god., ali prekinuta četiri puta od hrvatsko-ugarskih kraljeva. God. 1325. Zahumlje se pripoji Bosni, uz koju osta do danas. U XV. v. prozove se Zahumlje i dio Travunje Hercegovinom.

Prikazali smo, eto, ukratko stariju političku prošlost zemalja od Neretve do Bojane, a osobito Zahumlja i Travunje, i to od kraja X. v., kad je nad njima prestala suverenska vlast hrvatskih narodnih kraljeva.[22])

VIJESTI STARIH PISACA

Dubrovački pisci Rastić, Crijević, Farlati, Matijašević, Orbini, Appendini, Lukarić i drugi opisali su dolaz kraljevskoga hrvatskog para u Dubrovnik i druge neke događaje. Morali su svakako imati još starija vrela za to, a osobito za ono, što opisuju podrobno.

Trebali bismo svakako koji suvremeni dokumenat o dolasku kralja Stjepana Miroslava i kraljice Margarite u Dubrovnik. Posve je sigurno, da je bilo takvih dokumenata, pa ih je kasnije nestalo, kako uopće u Dubrovniku nestadoše pismeni dokumenti iz starijega doba, pa dakle i iz X., i iz XI. i XII. stoljeća.

Makušev u svojoj radnji o dubrovačkim piscima veli, da je u Dubrovniku već IX. v. bilo potpuno dotjeranih anala i kronika.[23])

Dr. Šišić u Ljetopisu popa Dukljanina[24]) vrlo dobro kaže: »Analistika grada Dubrovnika mnogo nam je bolje

[22]) Rački, Hrv. drž. Jug. Akad. Zagreb. — Vj. Klaić, Povijest Bosne. — Dr. Šišić, Povijest Hrvata. 1925.

[23]) Makušev, Isljedovanja o povj. piscima Dubrovnika. Petrograd 1867.

[24]) Navedeno izdanje, str. 11.

*